

DOSTONCHILIK SA'NATI HAQIDA UMUMNAZARIY MA'LUMOT

Mahmudov Jahongir Saminjon o'g'li

Namangan davlat universiteti Musiqa ta'limi va madaniyat fakulteti

Vokal san'ati 3 - bosqich talabasi

Jahongirmahmudov1997@gmail.com

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada dostonchilik sa'nati haqida umumnazariy ma'lumot hamda xalq dostonlari ijrosi yuzasidan so'z boradi.

Kalit so'zlar: doston, xalq, ijro, nazariya, baxshi, qobiliyat, xalq dostoni, estetika, etika, milliy ashulla.

АННОТАЦИЯ

В данной статье приведены общие теоретические сведения об искусстве эпического сочинения и исполнения народных былин.

Ключевые слова: эпос, народ, исполнение, теория, дар, способность, народный эпос, эстетика, этика, национальный гимн.

ABSTRACT

This article provides general theoretical information about the art of epic writing and the performance of folk epics.

Key words: epic, folk, performance, theory, gift, ability, folk epic, aesthetics, ethics, national anthem.

Dostonchilik — xalq og'zaki poetik ijodidagi qadimgi epik an'ana. Dastlab qo'shiq shaklidagi, musiqa asbobisiz kuylanadigan asarlar yaratilgan. Keyinchalik (10— 11-asrlar) do'mbira jurligida aytiladiganlari yuzaga kelgan. Dos-tonchilikning bunday namunalari Kaspiy va Orol dengizlari bo'ylaridagi qadimgi ko'chmanchi turkiy qabilalar orasida vujudga kelgan. Epik dostonlarni yaratuvchi va kuylovchi badihago'ylar ko'payib borgan sari ustoz-shogirdlik an'analari vujudga kela boshladi. Natijada 15-16-asrlarga kelib ko'pgina dostonchilik maktabi paydo bo'ldi. 17-18-asrlar Dostonchilik taraqqiyotida jiddiy ko'tarilish bosqichi, 19-20-asrlar esa uning eng rivojlangan davri hisoblanadi. Bu davrda baxshilar reper-tuarida 150 dan ortiq xalq dostonlari bo'lib, ularni tilla kampir, Sulton kampir, Jolmon baxshi, bo'ron shoir, Jumanbulbul, Jossoq, Xonimjon xalfa, buvi shoir, Suyav baxshi, Amin baxshi, Yo'ldoshbulbul, Sultonmurod, Qurbonbek, Yo'ldosh shoir, Suyar shoir, Sherna

yuzboshi kabi mashhur baxshilar kuylab kelganlar. Ergash Jumanbulbul o'g'li, Fozil Yo'ldosh o'g'li, Po'lkan, Islom shoir, Saidmurod panoh o'g'li, berdi baxshi, Abdulla Nurali o'g'li, umir shoir, bola baxshi, Ahmad baxshi kabi etakchi san'atkorlar o'zlariga zamondosh boshqa baxshilar bilan birgalikda bu epik an'anani davom ettirdilar. Dosyonda qat'iy tartibga rioya qilingan: Doston eshitish uchun maxsus kechalar uyushtirilgan, to'y-hashamlar ham baxshilarsiz o'tmagan. Tinglovchilar baxshini to'rga o'tqazib, atrofida qo'r to'kib o'tirganlar. Baxshi do'mbirasini sozlab, tinglovchilarga "nima aytay" termasi bilan murojaat qilgan, "kunlarim", "Do'mbiram" termalarini aytib, tinglovchilar e'tiborini o'ziga jalb etgan. Baxshi ijro davomida dostondagi har bir tasvirga mos so'z topib, o'sha so'zlarga monand hatti-harakatlar qilgan.

Xalq og'zaki ijodining yuksak professional san'at turi — doston va dostonchilikning paydo bo'lishi, taraqqiyoti baxshilar nomi bilan bog'liqdir. H.T. Zarifovning yozishicha, baxshi mo'g'ulcha va buryatcha baxsha, bag'sha so'zlaridan olingan bo'lib, ustod, ma'rifatchi degan ma'nolarni beradi.[1]

O'zbeklarda xalq dostonchisini shoir deb atash ham keng tarqalgan. Shoir arabcha so'z bo'lib, poetik asarlar ijodkori bo'lgan yozma va og'zaki adabiyot vakillariga nisbatan qo'llaniladi. Xalq ijodida badihago'y ijodkorlar, epik an'ana doirasida o'zlarining yangi-yangi variantlarini, hatto yangi dostonlarni ham yarata oladigan baxshilar shoir deb ataladi. Masalan, Ergash shoir, Fozil shoir, Islom shoir, Po'lkan shoir va boshqalar. Baxshilar xalq dostonlarini biror sozda, ko'p erlarda do'mbira, ayrim joylarda qo'biz yoki dutorda kuylaydilar. Xorazm baxshilari esa dostonlarni, asosan, dutorda ijro etadilar, ularga g'ijjak va balomonda sozandalar jo'r bo'ladi. 30-yillarda Xorazm baxshilari dostonlarni tor va rubobda kuylay boshladilar. Shu munosabat bilan ayrim baxshilar ansamblida g'ijjak o'rniga skripkadan foydalanish, ansamblga doirachi, hatto o'yinchi olib kirish hollari bo'ldi. Bola baxshi va uning ansambli bunga misol bo'ladi. Xorazmda ba'zan epik asarlar yoki ularning parchalarini garmonda ijro etish hollari ham mavjud. Bunday hollarda ularni baxshi emas, balki sozchi deb yuritilgan. Masalan, Qurbon sozchi, Qodir sozchi va boshkalar. Sozchilar epik asarlarni to'la ijro etishdan ko'ra, undan parchalar, termalar va o'zlari yaratgan asarlarni kuylashga alohida e'tibor berganlar. Demak, epik asarlarni elga etkazishda O'zbekistonning deyarli barcha erlarida yakka ijrochilik hukmron bo'lsa, Xorazmda, asosan, jamoaviy ijrochilik yetakchilik qiladi. Ijro davomida doston larning she'riy qismlari kuylansa, prozaik o'rinlari baxshilarning o'zlariga xos ifodali tilda bayon etiladi. Xalfachilik san'ati ikki xil: a) ansamblli xalfalar; b) yakka xalfalar. Ansamblli xalfalar uch kishidan iborat. Ya'ni ustoz xalfa (ayni vaqtda garmon chaladi va ashula aytadi), doirachi (ashulaga jo'r bo'ladi, ba'zan raqsga tushadi) va o'yinchilar (raqsga tushadi, qayroq bilan o'ynaydi, yalla va lapar aytadi, ba'zan doira chaladi)

birlashib, ansamblni tashkil etadilar. Bu tip xalfalar xalq dostonlarini, ulardan olingan parchalarni, to'y qo'shiqlarini, lapar va yallalarni, o'zlari yaratgan yoki boshqa ijodkorlar asarlarini garmon va doira jo'rligida kuylaydilar. [2]

Bibi shoira, Xonimjon xalfa, Ojiza, Onajon Safarova, Nazira Sobirova kabilar shunday xalfalardandir. Yakka xalfalar doston va qo'shiqlarni sozsiz ijro etadilar. Ular dostonlarni yoddan Yoki qo'lyozma va kitobdan yoqimli ohangda o'qish, «Yor-yor», «Kelin salom», «Muborak» kabi to'y qo'shiqlarini ijro etish bilan shuhrat qozonganlar. Roziya Matniyozov qizi, Saodat Xudoyberganova, Poshsho Saidmamat qizi, Ambarjon Ro'zimetova, Anorjon Razzoqova kabilar yakka holda xalfachilik qilganlar. O'tmishda qissaxonlik shahar joylarda keng rivojlangan bo'lib, keyingi vaqtlarda, umuman, uchramaydi. Hodi Zarif, Buyuk Karimov, Mansur Afzalov, Muzayyana Alaviya, Jumaniyoz qobulniyozov, Muhammadnodir Saidov singari olimlarning tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, XIX asr va XX asr boshlarida o'zbek baxshilari repertuarida yuz ellikka yaqin doston bo'lgan. Folklorshunoslarimiz ulardan yuzga yaqinini (variantlari bilan to'rt yuzdan ortiq) yozib oldilar. Baxshi o'zlashtirgan va ijodiy tarzda kuylab kelgan barcha asarlar uning repertuarini tashkil etadi. O'zbek xalq baxshilari repertuari janr e'tibori bilan nihoyatda cheklangan. Ular folklorning faqat ikki janridagi asarlarni, ya'ni termalar va dostonlarni kuylab kelganlar. Baxshilar terma va dostondan boshqa asarlar (ertak, qo'shiq, latifa va Shu kabilar) ni bilsalar ham, ularni aytmaganlar. Mabodo biror dostonning mazmunini hikoya qilib bersalar, uni «ertak qilib aytish» deb hisoblaganlar. Biroq bunday aytish professional dostonchi uchun odatdagi hol emas. Shuni aytish kerakki, ayrim dostonlar bizgacha faqat, mazmunlari orqaligina etib kelgan. Baxshilar repertuarining hajmi ham bir xil emas. Odatda, oddiy baxshilar besh-o'nta doston bilganlar. Shunda ham bir-ikki dostonni yaxshi kuylaganlar. Eng qobiliyatli, talantli, yuksak hofiza quvvatiga ega bo'lgan ijodkorlar repertuarida o'ttiz-qirq va hatto undan ortiq doston bo'lgan. Ergash shoir, Fozil shoir, Po'ltan shoir, Islom shoirlar shunday dostonchilardan edi. Ular qator epik asarlarni mahorat bilan kuylaganligi uchun bunday dostonlarning ko'pchiligi ularning nomi bilan abadiy bog'lanib qoldi. Masalan, «Alpomish» deganda, beixtiyor ko'z o'ngimizda Fozil Yo'ldosh o'g'li; «Ravshan» deganda, Ergash Jumanbulbul o'g'li; «Orzigul» deganda, Islom shoir namoyon bo'ladi. Favqulodda xotira qudratiga ega bo'lgan Po'ltan shoir etmishdan ortiq dostonni yod bilar edi. Har bir doston ikki-uch ming satrdan tortib, o'n-o'n besh, hatto yigirma ming misragacha she'rni, qariyb shuncha prozaik qismni ham o'z ichiga olishini hisobga olinsa, xalq baxshilarining salohiyati, hayratomuz yodlash va esda saqlash qobiliyati, ijod qilish qudrati o'z-o'zidan ayon bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI: (REFERENCES)

1. "O'zbek xalq dostoni" Jo'rayev. K. Toshkent-2016. B-261.
2. "O'zbek baxshilari" Qayumov. T. Toshkent-2003. B-42